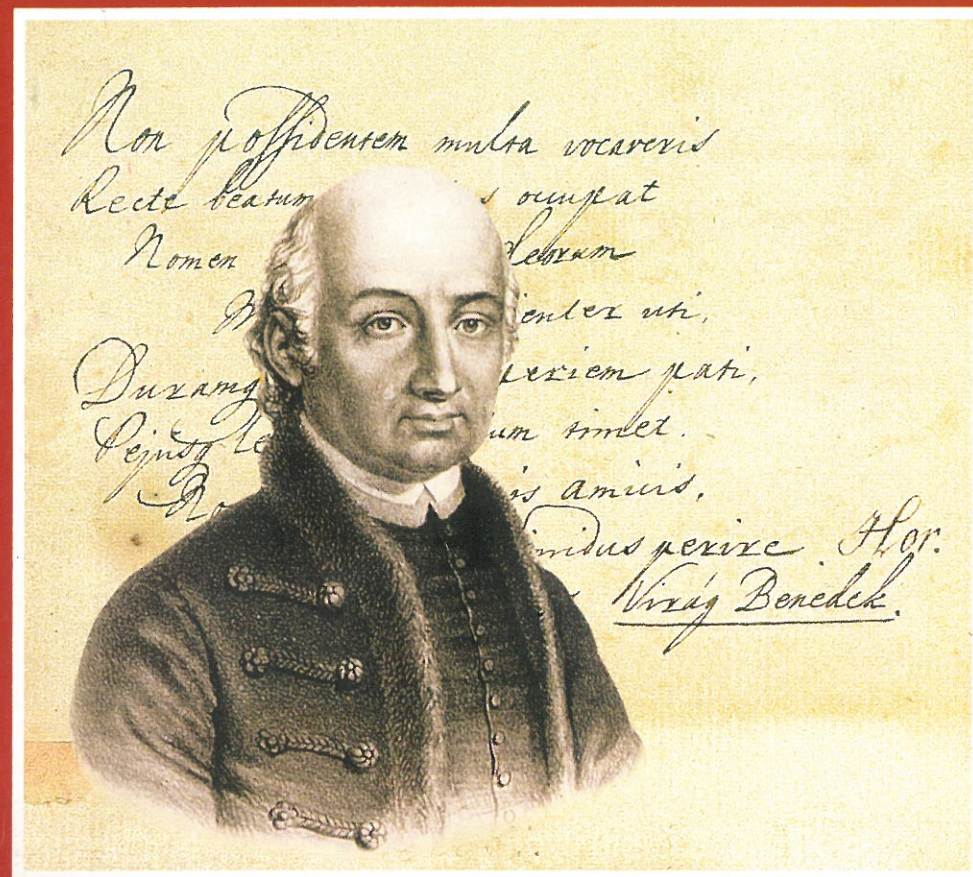

2004. október 24.
Virág Benedek emléktáblájának felszentelése

Foto: dr. Lendvai Jánosné

Tabáni füzetek 2.

VIRÁG BENEDEK EMLÉKÉV

SZÜLETÉSÉNEK 250. ÉVFORDULÓJÁN

Tabán Társaság Egyesület
2004

*Nemzeti léleknek tüzes ébresztője lakott itt.
Zengve dalát s ivván nemzete századait,
Itt élt, halt, – nem halt... – meghalva is él, aki úgy élt.
Mint a magyar nemzet disze: Virág Benedek!*

Járkányi Béla

*Tabán Társaság
2004*

Virág Benedek emléktábla az Apród utca 10. előtt

Köszöntő

250 évvel ezelőtt született Virág Benedek a „Tabáni szent Öreg”.

Emlékévet rendeztünk tiszteletére, megnyílt a Virág Benedek és kortársai című kamarakiállítás, felszenteltük emléktábláját a régi lakóháza helyén, „A magyar Horác” címmel pedig tudományos konferenciát tartottunk.

A bensőséges tisztelgés, az emlékezés korunkban ritka és a tanulságok, a tanítások lassan ködbe vésznek, hiszen más kort élünk, de olyan kort és olyan országban ahol már nem kell harcolnunk a magyar nyelvért és Európához való tartozásért.

250 év a mai embernek szinte felfoghatatlan, akár a múltat szeretnénk visszaidézni, akár a jövőt szeretnénk magunk elé álmodni.

A Tabánban mégis megtörtént ebben az évben – 2004-ben – mindaz amit csendben, de sokak által körülvéve Virág Benedek emlékére cselekednünk kellett.

Köszönet illeti mindazokat akik jó szívvel voltak itt velünk és akik támogatásukkal lehetővé tették a méltó emlékezést.

Remélve, hogy Döbrentei Gábor 1835 Januariusában készült „eléadása” is kellő tanulságul fog szolgálni kérem, hogy – bár névsort nem közlök – fogadják köszönetemet mindazok akik nem engedték, hogy nyomtalanul múljon el felettünk a 2004-es esztendő.

Annak bizonyosságául, hogy az emberi természet és gondolkodás mégsem változik, hadd idézzek egy mondatot Virág Benedek Emléke című füzetkéből „amit teljes terjedelemben., hasonmás kiadásban adunk közre a tudományos konferencia anyagával együtt:

„Rendes jutalom! Életében kenyeret nem adtak neki, halála után követ kap! De, vesse bár ide is, elmélkedém, legalább figyelmezteti ezen alkalom a' hatalommal bírókat, hogy nemzetiünk jeles elméjét, életükben vigasztalás nélkül ne hagyják, mert bizonyosan többet ér az életbeli megjutalmaztatás, midőn elperelhetetlen érdemért jár, halál utáni tíz emlékkónél.”

*Jankóné Pajor Ildikó
A Tabán Társaság elnöke*

„A magyar Horác”

Tudományos konferencia
a Tabán-Múzeumban 2004. október 24-én

Felkért előadók:

Prokoláb Tibor

dr. Urosevics Danilo

Karacs Zsigmond

dr. Kerényi Ferenc

dr. Beke Margit

dr. Völgyesi Levente

Virág Benedek korának egyházügyi szabályozása

Magyarország kezdettől fogva sokvallású ország volt, természetesen a latin rítusú kereszténység hegemoniája mellett. Jelen volt többek között a zsidó, az izraelita és az ortodox kereszténység is. A XV. században jelentős sikereket könyvelhetett el Magyarországon a huszitizmus, főleg a felvidéken. Zsigmondtól Mátyásig komoly belpolitikai problémát jelentett jelenlétük. A XVI. század hitújító mozgalmi Magyarországon jelentékeny sikereket értek el, s ehhez nemcsak az új tanítás népszerűsége, hanem a Habsburg uralkodók kapzsisága is hozzájárult, akik az interkaláris jövedelmekre pályázva nem töltötték be a főpapi székeket. Volt olyan időszak, amikor az egész Magyar Királyság területén csupán három megyéspüspöki szék volt betöltött. A katolikus felsőpapság ráadásul a törökök elleni csatározásban is kivette a részét, csak a mohácsi csatavesztés alkalmával a két érseken kívül öt püspök halt hősi halált a haza védelmében.¹

Az Erdélyi Fejedelemséghez (1570–1691) tartozó vidékeken hasonló volt a helyzet, mint a Magyar Királyság területén, hiszen a katolikus kereszténységben a nemzet az elnyomó Habsburg ideológiát és vallást látta, ezért preferálta a magyarság leginkább a kálvinista vallást, amíg a német ajkúak a lutheri hitújítás útján maradtak. Jelen voltak még kisebb számban unitáriusok, s ez a négy felekezet számított a bevett vallások közé, ezek egyenrangúságát deklarálták. Ez a megállapodás viszont csupán a deklaráció szintjén maradt, hiszen az Erdélyi fejedelemség területére egyetlen egy katolikus püspök sem léphetett be, így az itt rekedt hívek lelki gondozása nagy hiányt szenvedett.

A török hódoltság területén is virágzott a kereszténység, a hódítóknak nem állt érdekükben a lakosság iszlamizálása, mert akkor az áttértek mentesültek volna az adófizetés alól. Viszont a törökök is inkább a protestantizmust részesítették előnyben, hiszen a katolikus felekezetben a Habsburgok szövetségeseit és szimpatizánsait látták.²

Kezdetől fogva a magyar országgyűlés fellépett a protestáns prédikátorok ellen³, de a valóságban üldözést sohasem szenvedtek, erre energiát senki nem fordított, így zavartalanul működhettek. Sőt, sokszor maguk a katolikus lelkészek álltak az új tanítás szolgálatába, s ettől kezdve a hívek gyakorlatilag észre sem vették azt az átmenetet, amely a lutheri tanok vallásához vezetett.

Az első jelentős, vallásháború jellegű esemény a Bocskai István (1557–1606) vezette felkelés volt. A felkelést a bécsi béke zárta le, amelynek végzéseit 1608-ban a magyar országgyűlés ratifikálta.⁴ Itt vált bevett vallássá – a katolikus felekezetnek uralkodó vallási státusza mellett – az evangélikus és a református.

A protestantizmus fennmaradását erőteljesen befolyásolta a harmincéves

háború (1618–1648) elvesztése, amikor a Habsburgok közép-európai hegemoniája meggyengült, s kénytelenek voltak a békekövetelések teljesítéseként a protestáns felekezetek tolerálására. Viszont II. Rákóczi György fejedelem (1648–1660) szerencsétlen lengyelországi hadjáratát (1657), majd 1660-as halálát követően az Erdélyi Fejedelemség összeomlott. A magyar rendiség elvesztette külső támaszát. Ezt használta ki I. Lipót (1657–1705) magyar király. A vasvári béke (1664) hatására kirobbant Wesselényi-féle összeesküvés jó ürügyet szolgáltat az abszolutizmus bevezetésére. A szervezkedés feje Wesselényi Ferenc (+1666) nádor és Lippay György (+1667) esztergomi érsek volt.

1671 és 1674 között megindult a szabad királyi városok fegyveres rekatolizációja, amelyet Szelepcsényi György prímás-érsek, királyi helytartó és Kollonich Lipót bécsújhelyi püspök, kamaraelnök vezetett. Jogalapként szolgált, hogy ezek a városok ennekelőtte katolikus tulajdont képeztek. A templom- és iskolavisszafoglaló harcok a protestáns katonaság ellenséges hangulata miatt maradtak csupán abba.

A másik meghatározó vallási színezetű konfliktus Szelepcsényi György érsek által összehívott Pozsonyi Törvényszékkel függött össze. A törvényszék felállítását az alábbi események befolyásolták: a protestáns hívek egy része, mint kuruc felkelő, a Partiumba menekült a zaklatások elől. Onnan fegyveresen törtek be a magyarországi területekre. Feldúlták a katolikus templomokat; papokat, szerzeteseket, világi híveket csonkítottak vagy öltek meg. A császári csapatok először védekező taktikát alkalmazva, Abaúj vármegyében csaptak össze a kurucokkal, s Győrkönél 1672. október 26-án a bujdosók felett győzelmet arattak.

A budai pasa eközben elárulta a bécsi kormánynak, hogy több protestáns vezetésű város pénzt ígért neki annak fejében, hogy katolikus papokat és császári tiszteket fogságba vet. Az említett városok viszont vagy nem tudtak vagy nem akartak fizetni, így a pasa szabadon engedte a foglyokat, valamint bosszúból ismertette az esetet a Habsburgokkal. A bécsi udvar a Pozsonyi Törvényszéket kérte fel az eset kivizsgálására. 1673. szeptember 25-én ült össze a rendkívüli törvényszék, és harminchárom protestáns lelkészt és tanítót idézett maga elé. A vád: törökösség, felkelők támogatása, a katolikus vallás megsértése, képrombolás. A mai napig kérdés a csatolt, főleg okirati bizonyítékok valódisága. Az elmarasztaló ítélet lázadásban mondta ki bűnösnek a vádlottakat, de büntetlenséget ígért azoknak, akik elhagyják az országot, vagy pedig nyilatkoznak arra vonatkozólag, hogy felhagynak prédikátori vagy tanítói feladatukkal. Ezt a legtöbbet meg is tették.

A következő per hamarosan elkövetkezett. A koholt vádak alapján, hamis bizonyítékokra épülő eljárás gyanúja a történészek számára méginkább megalapozott. 1674. március 5-én ült össze ismét a törvényszék, s hétszáz prédikátort és lelkészt idézett meg. A megidézettek közül viszont csupán cca. kétszázötven lutheránus és nyolcvan kálvinista lelkész, illetve tanító jelent meg. Április 4-én a lelkészeket, 7-én a tanítókat halálra ítélték. Az elítéltek egy része aláírta a már gyakorlatiá vált nyilatkozatot, másik részük az országból való kivándorlást választotta. A hitükben mindvégig kitartó rabok közül negyvenkét főt 1675 tavaszán katonai kísérettel Nápolyba

kísérték gályarabnak. Közülük három megszökött, hét pedig útközben meghalt. A többiek három padosoros gályára osztották be. Nemzetközi felháborodás tört ki, őket, összesen huszonhat főt, 1676. február 11-én kiváltották, és hollandok vendégszeretétét élvezték.⁵ A Buccariban eladott lelkészeket pedig 1676. május 2-án váltotta ki II. János György szász választófejedelem.

A vallási villongások a másik oldalon is szedtek áldozatot. A Thököly-féle felvidéki fejedelemség (1682-1685) idején tizenöt szerzetest és papot megöltek, tizenkilencet kegyetlenül megkínoztak, negyvennégyet kiraboltak és elűzték. Lipót király – az abszolutista uralkodást felfüggesztve – 1681-ben országgyűlést hívott össze. A 25. és 26. tc. folytán megjelent az artikuláris helyek intézménye, amely csak az evangélikusokra és a reformátusokra vonatkozott, más protestáns felekezetekre nem. A keleti részekben szabad maradt a vallásgyakorlat, az artikuláris helyek vármegyéit a törvény taxatív felsorolta.⁶ Az eset nem volt példa nélküli: Erdélyben egyetlen katolikus püspök sem tartózkodhatott régóta.

A katolikus kereszténység megerősödéséhez először az ország egyesítését kellett elérni. XI. Ince pápa 5 millió forintot szánt a török elleni harcra, valamint a magyar hadművelleti területeken tábori kórházakat állított fel. Ekkor már lassan százötven éve három részre szakadt az ország, a lelkipásztori gondoskodás csupán a gyengén képzett alsópapság által történt, az összehangolt egyházmegyei munkavégzésnek nem voltak meg a feltételei. A török idő alatt teljesen elpusztult Csanád, Kalocsa, Pécs, Nagyvárad, Vác, részben vált az enyészeté Győr, Esztergom, Veszprém és Eger egyházmegyei infrastruktúrája.

A felszabadítást követően aggasztó paphiány lépett fel Magyarországon, így külső segítséggel kellett az ország újraevangelizálását elvégezni. A bosnyák-bányavidéki ferences rendtartomány a török kiűzését követően Bácskában és Buda környékén huszonhét plébániatemplomot látott el, köztük a Tabáni Plébániát is.

I. Lipót királytól jelent meg az Explanatio Leopoldina (1691), amely az 1681-es országgyűlési határozatokhoz fűzött magyarázatot. Ennek értelmében az artikuláris helyek protestáns lelkészei saját területükön kívül nem végezhetek lelkipásztori munkát; más helyről csak akkor mehetnek hozzá a hívei, ha a katolikus papnak már lefizették a stólat. A nem artikuláris helyeken a protestáns földesúr bár építhetett kápolnát, de lelkészt nem tarthatott. A protestánsoknak meg kellett ülniük a katolikus ünnepeket, a mesterembereknek és a céheknek a körmeneteken részt kell venniük. A második Explanatio Leopoldina (1701) pedig kimondta, hogy a felszabadított részekben a protestánsokat nem illet meg a szabad vallásgyakorlat. Mindkét explanatio Kollonich Lipót műve volt, aki ekkor már esztergomi érsek és a bécsi kormányzat tagja volt.

Erdélyben a Diploma Leopoldinum (1691) szavatolta a bevett vallások szabadságát, de az 1697-ben a magyar király által kinevezett Illyés András erdélyi püspököt az erdélyi kormányzóság kiharcolta Erdélyből, amikor javadalmát el akarta foglalni.

II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek (1704–1711) – az uralma alatt álló területeken – sikerült a vallási ellentéteket elsimítania. Erre szüksége is volt a nemzeti egységfront

megteremtése érdekében, csak így lehetett sikerrel szembeszállni a Habsburgokkal. Az 1705. évi szécsényi országgyűlés kimondta a három bevett vallás szabad gyakorlatát, és újból életbe léptette a protestánsok vallásgyakorlatát biztosító régebbi törvényeket. A magyar rendek továbbá meghagyták, hogy a földesurak a 'cuius regio eius religio' elv alapján ne próbálják meg jobbágyaikat korlátozni szabad vallásgyakorlatukban. A megyékbe vegyes bizottságokat küldtek ki annak érdekében, hogy annak juttassák a község templomát, akik többségben vannak, oly módon, hogy a kisebbségnek is legyen lehetősége istentisztelet tartására. Ezzel egyidőben a jezsuiták részleges kiűzetést szenvedtek.

Rákóczi legnagyobb érdeme, hogy szemben az eddigi felkelésekkel, ez a szabadságharc már nem bírt vallásháborús jelleggel. A protestáns Erdélyt és Kelet-Magyarországot egyébként is ellensúlyozta a katolikus fejedelem. Sós Mátyás pálos rendfőnök is a szabadságharc mellé állt. A katolikus papság csak akkor állt el Rákóczi támogatásától, amikor 1709-ben I. József (1705–1711) politikai nyomással a pápát arra vette rá, hogy rendelkezést bocsásson ki a papság irányába, amelyben kötelezi őket a király iránti hűsége.⁷

Az ország felszabadítását és egyesítését követően nyílt meg annak a lehetősége, hogy a katolikus megújulás trentói szellemét⁸ Magyarországon is valóra lehessen váltani. Az Oláh Miklós és Pázmány Péter prímások által megkezdett utat a XVIII. századi békés barokk kor teljesítette be a szatmári békét követő időszakban.

A törökök által elpusztított egyházmegyei helyreállítására csak a Rákóczi-szabadságharcot követő békekorszakban nyílt lehetőség. Az érkező telepések a katolikus hitet vallották, így a katolicizmus megerősödését szolgálták. Azok a magyarok, akik saját vidékükön túlnépesedtek, ezért vándorlásra hajlamosak voltak, szintén a katolikusok közül kerültek ki. A protestáns felekezetűek között nem akadt népfelcsel az adott vidéken, ahol éltek.

1689. augusztus 22-én adta ki Kollonich Lipót püspök, a Magyar Kamara elnöke azon rendeletét, amelyben a délnémet tartományok lakosságát Magyarországra való bevándorlásra szólította fel. A betelepülők ingyen földet és adókedvezményt kaptak. Buda és környéke, Bácska, Baranya, Balaton feletti északi sáv ekkor lett német többségű. 1711 után Tolna, Szabolcs és Temesköz jutott német telepésekhez. Meg kell viszont jegyeznünk, hogy Tolnába és Szabolcsba evangélikus vallású németek is érkeztek. Bács és Bodrog területe délszláv bunyevácokkal is gazdagodott.

1690 körül Csernojevics Arzén pátriárka vezetésével kétszázezer főnyi szerb lakosság érkezett a Ráckeve és Szentendre közötti Duna-vonal mentére. Ezen kívül Bácska, Szerémség és Arad környékére is telepedett le egy-egy csoportjuk. A románok is ebben az időszakban érkeztek Erdély területére. A szerbek és a románok az ortodox keresztény hitet vallották.

A telepítések hatásaként viszont megállapítható, hogy a XVIII. század közepére a katolikusok számaránya ötmillió, amíg a protestánsok együttvéve sincsenek kétnmillióan.

Virág Benedek rendje, a pálosok 1688-ban telepedtek le Pesten, Pécsen és Nagyváradon. Később öt régi rendházukat szerezték vissza, majd a jezsuita rend feloszlatása után hét gimnáziumot is átvettek. A XVIII. században két főiskolájuk is volt: Máriavölgy és Sátoraljaújhely. Utóbbi doktori fokozatot is adhatott. A jezsuita rend feloszlatása után a pálosok kapták meg szatmári, székesfehérvári, szakolcai, ungvári, varasdi és zágrábi gimnáziumot.

III. Károly (1711–1740) királyhoz fűződik az erdélyi püspökség régi fényébe történő visszaállítása. Mártonffy György 1715-ben lett Erdély püspöke. A király visszaadta neki a püspöki javadalmakat és a gyulafehérvári székesegyházat. A püspök tagja lett az Erdélyi Guberniumnak. Mária Terézia (1740–1780) 1771-ben az erdélyi egyházmegyéhez csatolta az eddig exempt szebeni prépostságot.

Az Erdélyi Fejedelemség idején megszületett és még mindig hatályában fennálló *Approbatae constitutiones* (1653) viszont gátolta az erdélyi katolicizmus fejlődését. A katolikus rendek 1731-ben kérték ezek eltörlését és a magyarországi jogszabályok bevezetését. Ekkor nem sikerült, a protestáns rendek ellenállása miatt. Az 1743–44-es országgyűlés részben helyt adott az előbbi kérésnek, eltörölte a katolikusokra sérelmes rendelkezéseket, de a magyarországi törvények kiterjesztését elutasította. Mária Terézia abszolutisztikus kormányzása idején viszont egységesültek a szabályok, mert az új rendelkezések mindkét területre egyaránt vonatkoztak. Az Erdélyi Katolikusok Státusa Mária Terézia korában már nem tudott élni a püspökjelölése jogával, mert a királynő még a Gubernium összehívását elrendelő végzése előtt intézkedett erről.

1767-ben Mária Terézia felállította a *Catholica Commissio*-t, hatáskörébe utalva az alapítványi és iskolaügyeket. Ezzel az Erdélyi Katolikusok Státusa hatásköre erőteljesen csökkent.

Károly király kegyéből az esztergomi prímás-érsek 1714. december 9-én a Német-Római Szent Birodalmi hercegi címet kapta meg örökletesen. Az 1712–15. évi országgyűlés ezt a döntést a 111. tc-ben ratifikálta.⁹

Az uralkodó 1731. március 21-én bocsátotta ki a *Carolina Resolutio*-t. Ennek értelmében a felszabadított területeken a protestánsokat nem illette meg a nyilvános vallásgyakorlat, a többi területen pedig csupán az 1681. évi 26. tc. keretei között, az ún. artikuláris helyeken. A magánvallásgyakorlat azonban szabad volt. Az artikuláris helyeken kívül élő nem katolikusok a helyi plébánosnak stólat voltak kötelesek fizetni. A jobbágyok csak királyi engedéllyel változtathatták meg vallásukat. A protestáns felekezetek választhattak maguknak szuperintendenst, de azok számát egy későbbi rendelet határozta meg. Protestáns házassági perekben a katolikus szentszék döntött, a protestáns elveket és szabályokat figyelembe véve. Vegyes házasságokat csak katolikus pap előtt lehetett kötni. A katolikus ünnepeket külsőleg a protestánsok is kötelesek megtartani. A bírák, hivatalnokok és ügyvédek – felekezettől függetlenül – a katolikus formula szerint kötelesek letenni az esküt.

1734. október 20-án született meg a második *Carolina Resolutio*. Engedmény, hogy eskü esetén azt a protestáns fél előtt fel kellett olvasni, de mondanía nem kel-

lett. Négy-négy evangélikus és református szuperintendensi kerület felállítását engedélyezte. A szuperintendensek megválasztásukat követően királyi megerősítés után gyakorolhatták hatalmukat.

Károly lánya és utóda, Mária Terézia királynő folytatta apja katolikusbarát politikáját. 1751-ben büntetés kilátásba helyezésével sújtotta a katolikus hitről letérőket, a vegyes házassághoz pedig püspöki engedélyt írt elő. 1752-ben Pápán megszüntette a reformátusok nyilvános vallásgyakorlatát, 1756-ban pedig a katolikus egyház felügyeleti jogát erkölcsi és anyagi tekintetben egyaránt kiterjesztette az artikuláris helyekre. Mária Terézia idején viszont a katolikus egyház súlyos árat fizetett a kiemelt státuszért. Például az 1770. november 4-én kihirdetett szervezeti és tanulmányi szabályzat-reformja¹⁰ értelmében a nagyszombati egyetemen ettől kezdve a főigazgatót az uralkodó nevezte ki. Ezzel megtörte a jezsuiták monopóliumát. A teológus hallgatókat arra kötelezte, hogy az egyházjogot a jogi fakultáson tanulják, ne pedig a hittudományi karon, pedig az egyházjog a szent tudományok közé tartozik, a gyakorlati teológia része.

A jezsuita rend feloszlatásáról szóló pápai bullát 1773. szeptember 21-én hirdették ki Magyarországon. A rend vagyonából, amely hétmillió forintot tett ki, kisajátítás folyamán a Magyar Kamara tanulmányi alapot létesített. A tanulmányi alaphoz évente száznyolcvankétezer forintot fordítottak a katolikus iskolák fenntartására és a többi iskola segélyezésére.

Mária Terézia úgy vélte, hogy a sok helyi és fogadalmi ünnep a nép részére lustálkodásra és mulatozásra ad okot, sokszor eltúlzott mértékben, ezért a pápához fordult a kötelező ünnepek számának csökkentése érdekében. A pápa elrendelte az alábbi ünnepek megtartását: Karácsony, Újév, Vízkereszt, Urunk mennybemenetele, Úrnap, Gyertyaszentelő, Gyümölcscsoltó, Nagyboldogasszony, Kisboldogasszony, Szűz Mária fogantatása, Péter és Pál, Mindenszentek. 1771-ben hazahozták Raguzából a Szent Jobbot, azóta augusztus 20-a is ünnep.

A királyi főkegyúri jog gyakorlása kiterjedt egyházszervezésre és tisztségek betöltésére. Ez már Szent Istvánra visszavezethető. A Hartvik legenda szerint István nemcsak koronát kapott a pápától, hanem apostoli keresztet is, egyházszervezői megbízatás jeleként. Marnavics Tomko János az 1630-as években hamisította az ún. Szilveszter-bulla másolatát¹¹, hogy III. Ferdinánd (1637–1657) királyt támogassa annak érdekében, hogy elnyerje az apostoli királyi jelzőt. A következő évszázadokban már azt híresztelték, hogy II. Szilveszter pápa minden jogot és kiváltságot Szent Istvánnak és utódainak adott, kivéve a püspökök megerősítésének jogát. Ez ellen Róma mindig is tiltakozott. Ami III. Ferdinándnak nem sikerült, az Mária Teréziának igen. 1758-ban XIV. Benedek pápa engedélye alapján vette fel az apostoli király címet. Kollár Ádám udvari könyvtárigazgató által megjelentetett művek pedig a nemzeti egyház tanát erősítették az egyház nemzetek felettiségének ellenében, a pápai udvar hatalmának rovására.¹² Mindkét mű kísértetiesen hasonlít a febroniánus tanokra, amelyet Nikolaus Johann von Hontheim (+1790) trieri segédpüspök 1736-ban kiadott művével hirdetett.¹³

További sérelmek voltak az egyház részéről, hogy Mária Terézia finansziális okokból évekig nem töltött be javadalmakat, felújította és gyakorolta a királyi tesszvényjogot, a főpapoktól számadást követelt, az egyházi alapokat állami felügyelet alá helyezte, korlátozta a zárandoklatokat és búcsújárások számát, megszüntette a templomi menedékjogot, maximálta a szerzetesek létszámát, 24 éves kor előtt a szerzetes növendékek nem tehetnek ünnepélyes fogadalmat.¹⁴

Mária Teréziát követően fia, II. József (1780–1790) került hatalomra Magyarországon. 1765 óta mint német-római császár jelképes hatalmat tartott kezében, édesanyja halála után valós hatalmat kapott a Habsburg Birodalom felett. Tízéves uralma mind a katolikus, mind a protestáns felekezetek számára döntő befolyással bírt.

1781. október 25-én bocsátotta ki türelmi rendeletét, amelyben jelentős engedményeket tett a református és evangélikus felekezetben élők számára. Vegyes házasság esetén, ha az apa katolikus volt, minden gyerek katolikus lett, ha az apa protestáns volt, a fiúk is protestánsok lettek. Protestáns mestereknek nem kellett a körmenetben vonulniuk, szemben a császár nagyapja által hozott rendelkezésekkel. A helyi katolikus plébánosnak nem kell stólat fizetniük. A magánvallásgyakorlat körét erőteljesen szélesítette. A rendelet technikája így elméletben nem tágitotta a nyilvános vallásgyakorlatot, hanem csupán jelentősen ártértelezte és fogalmilag kibővítette a magánvallásgyakorlat körét. Előbb száz, majd ötven család építhetett egy templomot, tarthattak lelkészt és tanítót, ha azonos településen éltek.¹⁵

II. József felvilágosult abszolutizmusát és egyházpolitikáját összefoglaló néven jozefinizmusnak nevezzük. A katolikus egyház ebben az időszakban szenvedte el legnagyobb veszteségeit, a hitbuzgó II. József, mint egyházának hű gyermeke, erőteljesen rombolta az egyház tekintélyét és a valláserkölcsei nevelés hatékonyságát. Bár türelmi rendeletében – tanácsosai kifejezett véleménye ellenére – a szövegben szerepeltette az egyedül üdvözítő katolikus hit fontosságát, kormányzásában ennek megvalósulását sajátos filozófiai és államvezetési elvek alapján kívánta megvalósítani. Cél a felvilágosult, modern, mindenható állam megteremtése, az egyház ebben a rendszerben csupán eszköz lehet. Álláspontja szerint az egyháznak ugyanúgy nemzeti keretek között kell működnie, mint bármelyik más államhatalmi szervnek, az egyház egyetemes jellegének hangsúlyozásában az állami szuverenitás korlátozását látta.

II. József bár – mint említettük – mélyen vallásos volt, de az egyházra csak az uralkodó számára alkalmas eszközként gondolt. A pápaság hatalmát kizárólagosan a hit és erkölcs területére kívánta visszaszorítani. Az államról kialakított elképzeléseiben az abszolutizmus, az episkopalizmus, Martini és Grotius természetjoga szerepelt. Visszautasította a cseh, magyar és lombard koronázást, hogy ezzel se korlátozzák hatalmát. 6206 rendeletet bocsátott ki. Célja az volt, hogy az egyház csupán a szentségek kiszolgáltatására, a belső egyházi ügyek intézésére és a felvilágosult jóléti állam kiszolgálására szoradjon.

1767-ben már mint német-római császár, engedélyéhez kötötte a pápai bullák kihirdetését. Ausztria királyaként a királyi tesszvényjogot kiterjesztette a püspöki ren-

deletekre is. Megtiltotta a püspököknek Rómával, a szerzetesrendeknek a külföldi főelöljárókkal való érintkezését. A házasságot polgári jellegű szerződésnek tekintette, megszüntette a harmad- és negyedfokú vérrokonsági akadályt, beleszólt a házassági jogi kérdésekbe.

Feloszlatta azokat a férfi és női szerzetesrendek kolostorait, amelyek oktatással, lelkipásztorkodással, betegápolással vagy a tudományok művelésével nem foglalkoztak. Magyarországon 140 kolostort számolt fel (136 férfi, 6 női), 1484 férfi és 190 női szerzetesnek kellett távoznia. Magyarországon megmaradt 81 ferences, 25 piarista, 11 minorita, kapucinus és irgalmas, 3-3 domonkos és szervita, 1-1 ágostonos és karmelita kolostor. A munkaképtelen volt rendtagok szerény állami nyugdíjat kaptak, aki jó erőben volt, egyházmegyei szolgálatba állt. A feloszlított rendek vagyona az ún. válásalapba került. Ez az alap szolgálta az új plébániák létesítését, a világi papság ellátását. Így szűnt meg 1786. március 20-án a Magyar Pálos Rend, és lett Virág Benedek világi paptanár.

Az istentiszteletek rendjét a legapróbb részletekig rendeletekkel szabályozta, például meghatározta a szentmisék nagyságához (csendes, orgonás, énekes, főpapi, stb.) mérten az égethető gyertyák számát, a prédikációk időtartamát. A szerzeteseknek nem volt szabad hangosan énekelni a zsolozsmát, nehogy a megerőltetéstől baja essen a tüdejüknek, s kórházi ellátásra szoruljanak. Célja, hogy a nemzetgazdaság számára, káros, pazarló gyakorlatot megszüntesse, s a puritán, kis költségvetésű egyház megteremtésével az állami kiadásokat csökkentse. Tekintettel arra, hogy a templomi eljárásrend minden egyes részletét aprólékosan szabályozta, II. Frigyes porosz király (1740–1786) gúnyosan csak a „római szent birodalom fősekretyvé-sének” nevezte.

Az úrnapi körmenet kivételével tilos körmenetet tartani, tilos volt a búcsújárás, tekintettel arra, hogy kézzel fogható hasznót nem hajtott, s a híveket elvonta a termelő munkától. Számos vallási egyesületet feloszlított, fanatikusként titulálva azokat. Bezáratta a püspöki szemináriumokat, generális, központi szemináriumokat állított fel. Ezek az új szemináriumok már állami fenntartásban működtek, s a szent tudományokra való tekintet nélkül, a tanszabadság elvét és az egyházi szuverenitást megsértve József beleszólt a képzés tananyagának meghatározásába. A szemináriumokba olyan tanárokat helyeztetett, akik a felvilágosodás, a mindenható állam eszméit hirdették, s elvetettek minden olyan vallásos megnyilvánulást, amely a racionalizmus gondolataival ellenkezett.

A papság állami fizetésben részesült, hogy ezzel is növelje bennük az uralkodó és az állam iránti lojalitást. A papi rendet állami hivatalná degradálta, a papságot pedig egyszerű állami hivatalnokká.

József halála után II. Lipót (1790–1792) került a trónra, aki megengedte a generális szemináriumok helyett ismételten a püspöki szemináriumok felállítását.¹⁶ Bár konszolidálódni látszódnak a helyzet az állam és az egyház között, az elmúlt évek rombolása olyan hatalmas személyi, anyagi és erkölcsi kárt okozott az egyháznak, amelyet évtizedeken keresztül nem tudott kiheverni. A jozefinizmus eszméjén felnövekvő

papi generáció nem tudta a hívek vallásos lelkiületét feléleszteni, hiteltelen és lanyha életmódjuk nem adott követendő példát a nyájnak.

Virág Benedek ezt a korszakot már nyugdíjas pap-tanárként élte meg. A kilencvenes évek végétől egészen haláláig (1830) visszavonultan élt Tabánban, s bár miséit minden reggel bemutatta a bosnyák ferences atyák által fenntartott Tabáni Plébániatemplomban, az egyház életébe többé nem kapcsolódott be, csupán állapotbeli kötelezettségét teljesítette, amikor áldozópapi szolgálatát teljesítette a rászoruló tabáni katolikus lakosság javára.

1. Szalkai László prímás, Tomori Pál érsek, Perényi Ferenc (Várad), Móré Fülöp (Pécs), Paksy Balázs (Győr), Csaholy Ferenc (Csanád), Palinai György (Bosznia) püspökök
2. TÓTH István György: *Milleniumi magyar történet*, Budapest 2002. 233-248.
3. Corpus Juris Hungarici: 1523: 54. tc.
4. CJH 1608: 4. tc.
5. Vendéglátók: de Haen tengernagy, Michael de Ruyter hajó-rajparancsnok.
6. 1681: 25. tc.: „S mivel a béke és az ország köznyugalma érdekében ő felsége a vallás ügyében is magát jóságosan elhatározni méltóztatott, a karok és rendek ezt az ő elhatározását is az ország törvényei közé iktatják.

1. § És ugyan először is, minthogy a vallásnak az 1606-ik évben a bécsi békekötés erejével már előbb, megengedett szabad gyakorlatát e mozgalmak idején némelyek megzavarták, ezért megerősítvén e helyütt az említett békekötést első cikkelyét, e szabad gyakorlatot mindenkinek s az országban mindenütt (de a földesurak jogai fenntartásával) az 1608. évi koronázás előtti első törvénycikkhez képest megengedik.

2. § És a prédikátoroknak és iskolamestereknek is, kiket vagy száműztek, vagy bizonyos tértívek miatt hivatalos kötelességeiket nem gyakorolják, az országba való szabad visszatérést s vallásuk szabad tanítását s gyakorlását megengedik (az erre vonatkozó tértíveiket is mesemmisítvén).

3. § És vallásának szabad gyakorlatában, mátol fogva jövőre senkit a hazafiak közül semmiképpen ne háborgassanak.

4. § És az ágostai és helvét hitvallás hiveit valással ellenkező szertartásokra ne kényszerítsék.”

1608: 26. tc.: „Ezenkívül rendelik, hogy az ágostai és helvét hitvallások hiveitől épített s katolikus szertartás szerint még fel nem avatott templomokat nekik bizonyos biztosok átadják; más helyeken pedig ő felsége jóságos határozata szerint, templomok építésére s iskolák és paplakok felállítására való területeket emez ágostai és helvét hitvallások hiveinek kényelméhez képest, ugyanazok a biztosok az alábbi sorban jelöljenek ki.

1. § A miképpen az ország minden megyéjében ezt meg is engedték és jelesül Vasmegyében azok részére, kik az ágostai hitvallást követik, Demőkö és Nemes-Csón, a helvét vallású lakosok részére pedig Felső-örön.

2. § Somogy megyében: Vadosfalván és Nemes-Kéren.
3. § Pozsony megyében: Rhétén és Pusztá-Födemesen.
4. § Nyitra-ban: Nyitra-Szerdahelyen és Strázán, a Vág mellett.
5. § Barsban: Simonyiban és Szelesényen.
6. § Zólyomban: Osztrólukán és Garamszegen.
7. § Turócban: Neczpálon és Ivánkafalván.
8. § Liptóban: Hibén és Nagy-Palugyán.
9. § Árva-ban: Felső-Kubinyban és Szebenyén.
10. § Trencsénben: Szulovon és Zay-Ugróczon.
11. § Szepesben: Görgön és Toporcson, vagy Batiszfalván, ellen nem állítván bárkinek

ellentmondása. 12. § Más megyékben pedig, ugymint Zala, Veszprém, Győr, Komárom, Abauj, Sáros, Zemplén, Ugocsa, Beregh, Torna, Gömör, Borsod, Hont, Nógrád, Szolnok és Heves, ugyszintén egyesült Pest-Pilis és Solt, továbbá Szabolcs, Ungh és Szatmármegyékben, minthogy jelenleg csaknem minden ottan levő templomaiknak tetteleg használatában vannak, azért ezek az ő mostani birtokosaik használatában maradnak. 13. § Ezenkívül az ország véghelyein, még pedig a kanizsai főkapitányságban: Szentgróton. 14. § A győri főkapitányságban: Tihanyban, Vázsonyban, Pápán, Veszprémben, Győrött és Komáromban. 15. § A bányavidéki főkapitányságban: Léván, Korponán és Füleken; a felső magyarországi főkapitányságban: Putnokon, Ónodon, Szendrődön, Tokajban, Kállón és Szatmárban. 16. § A szabad városokban pedig úgy, mint Pozsonyban, az ágostai hitvallás hiveinek szabad legyen saját költségükön egy templomot építeni a külvárosban, ugyancsak ama biztosok részéről kijelölendő legyen. 17. § Sopron város pedig maradjon saját vallásának használatában s gyakorlatában, melyet most követ, s abban ne háborgassák. 18. § És végre a szabad bányavárosokban, ugymint Trencsénben, Modorban Körmöczbányán és Beszterczebányán és felső Magyarországon, minden ottani városban hasonlóképpen helyek kijelölését engedik templomok, iskolák és paplakok építésére.

19. § Azokat a templomokat végre, a melyek birtokában az ágostai és helvét hitvallás hivei tetteleg vannak, előbbi módon, a paplakokkal és iskolákkal s azok jövedelmeivel együtt a jó béke kedvéért, hogy tudniillik nyugodtan és békésen éljenek, kezeiknél hagyják; a temetés és harangozás használatát az ott lakó katolikusoknak éppen úgy, mint nekik is, szabadon hagyván.

20. § Időközben pedig az 1647. évi 11-ik tc. értelme szerint, sem a katolikusok az ágostai és helvét hitvallású lelkészeknek, sem pedig ezek követői a katolikus plébánosoknak fizetni ne legyenek kötelesek.

21. § Továbbá az országban lakó minden mágnásnak és nemesnek szabadságában álljon, hogy váraiknak és szokott lakhelyeiken, bármely vallásfelekezet szertartása szerint, imaházakat és kápolnákat építsenek és javadalmazzanak.

22. § Ezentul pedig a templom, iskola s paplak elfoglalások vagy vallásgyakorlat háborgatások, az Ulászló VI-ik decretuma 8-ik cikkében kitett büntetés alatt, egyik részről se történjenek.

23. § És az e törvénybe igtatott engedménnyel ugyanazon ágostai és helvét hitvallás követői előtt, (ellent nem állván a katolikus papság s egyéb világi katolikusok ellentmondásai) semmiképpen el ne legyen zárva, a jövő országgyűléseken további követeléseik iránti folyamodásuk utja.

24. § Mindig épségben maradván e részben az országnak királyi hitlevéllel megerősített törvényei.”

7. SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története*, Budapest 1988. 285-292.

8. Trentói vagy Trienti Zsinat (1545–1563) tanítása indította el a katolikus megújulást, amelynek folytán a dogmatikailag és morálisan megerősödött egyház rendezni tudta zilált sorait, és visszaszerezni elvesztett pozícióit.

9. 1715: 111. tc.: „A karok és rendek azért, hogy ő szent felsége a főmagasságu és fenséges szászországi herczeg bibornoknak, esztergomi érseknek s Magyarország primásának alázatos és sürgető kérésére, az érsek urnak jövedő utódait az esztergomi érseki méltóságban a római szent birodalom igazi herczégeivel tenni, s a birodalmi herczegségnek címére és méltóságára minden ezt megillető tisztességeivel s kiváltságaival, különös kegyelméből s jóságából felemelni s felmagasztalni méltóztatott, a fentisztelt szent felségnek tőlük kitelhető örökös köszönetet mondanak”.

10. Norma studiorum tractandorum pro singula facultate
11. A büntetés elkerülése érdekében csupán a bulla másolatát hamisította.
12. Historia diplomatica juris patronatus(1762) és De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae (1764)
13. Justinus Febronius (álnév): *De statu ecclesiat et legitima potestate Romani pontificis* (Az egyház helyzetéről és a római püspök törvényes hatalmáról); 1736. Az egyháznak arisztokratikus-demokratikus alkotmánya van, mivel Krisztus a kormányzói hatalmat az egész egyházra bízta, és ezt a hatalmat a püspökök az egyház nevében gyakorolják. A pápa csak az első püspök, aki az első az egyenlők között, és alá van vetve az egyetemes zsinatnak. A primátus nem joghatósági, hanem csupán felügyelői primátus. A püspökök joghatósági hatalma a saját egyházmegyében korlátlan és végérvényes. A pápa csak a püspökök hanyagsága esetén avatkozhat be az illető egyházmegyék kormányzásába. A kúria által a történelem folyamán elvett jogokat vissza kell adni a püspököknek.
14. SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története*, Budapest 1985. 294-315.
15. MOLITOR Ferenc: *II. József, a császári Don Quijote*, Budapest, 1987. 226.
16. SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története*, Budapest, 1988. 280-283.

„A magyar Horác” – ifjú szívekben

**A Szilágyi Erzsébet Gimnázium diákjainak előadása
Felkészítő tanár: dr. Baranyai Tiborné**